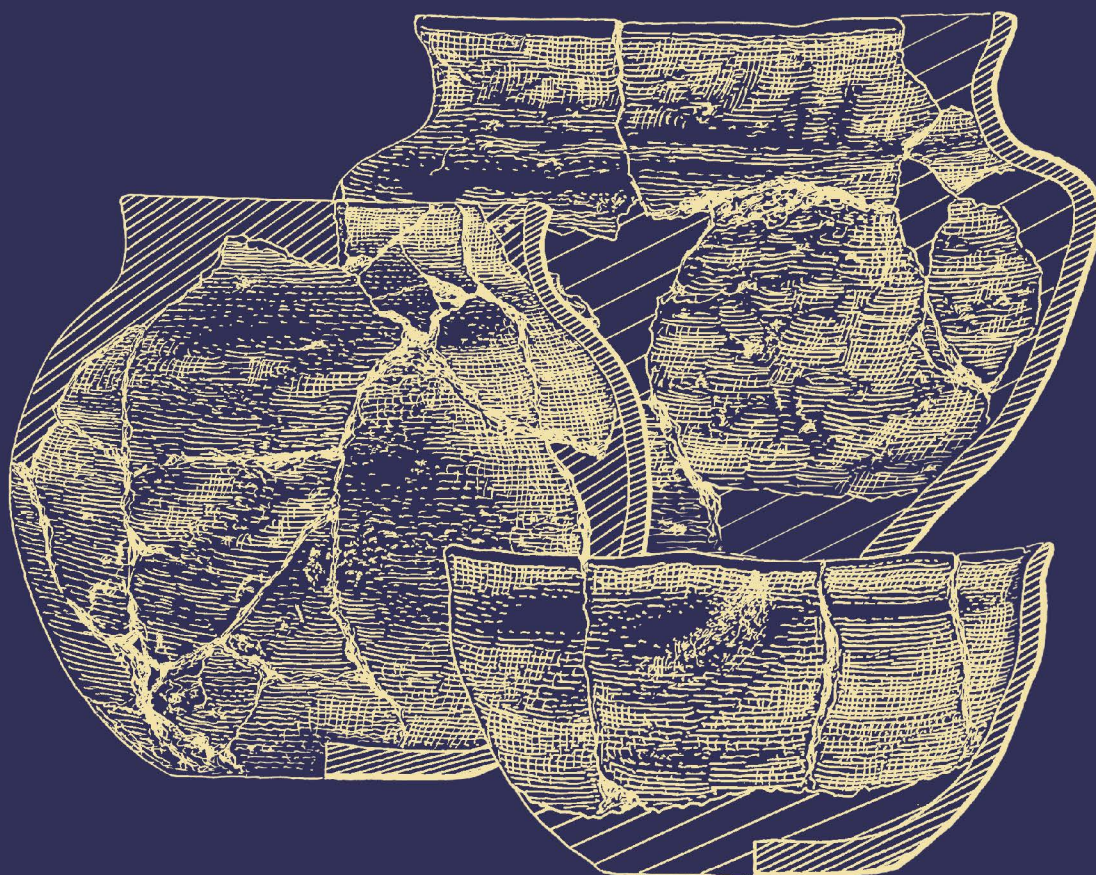


Henryk Machajewski

# Osada w Dębczynie

Ze studiów nad przemianami osadniczymi i kulturowymi  
na Pomorzu Zachodnim i Przednim  
u schyłku starożytności



# **Osada w Dębczynie**

Ze studiów nad przemianami osadniczymi i kulturowymi  
na Pomorzu Zachodnim i Przednim  
u schyłku starożytności



Henryk Machajewski

# **Osada w Dębczynie**

**Ze studiów nad przemianami osadniczymi i kulturowymi  
na Pomorzu Zachodnim i Przednim  
u schyłku starożytności**

Recenzent  
prof. dr hab. Grzegorz Domański

Redaktor Wydawnictwa  
Joanna Wawrzyńczak

Tłumaczenie na język niemiecki  
Jan Schuster

Projekt okładki i stron tytułowych  
Jan Rutka

Skład i łamanie  
Michał Janczewski

Publikacja sfinansowana ze środków  
Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański  
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-236-6

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego  
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot  
tel.: 58 523 11 37; 725 991 206  
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl  
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: [www.kiw.ug.edu.pl](http://www.kiw.ug.edu.pl)

Druk i oprawa  
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego  
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot  
tel. 58 523 14 49

*Dedykuję  
wnukowi Jurkowi i Jego Rodzicom*



# SPIS TREŚCI

## Wprowadzenie | 9

## A. Osada | 13

- A.1. Lokalizacja | 16
- A.2. Charakterystyka źródeł | 16
- A.3. Metody badań | 16
- A.4. Źródła nieruchome | 16
  - A.4.1. Ziemianki | 17
  - A.4.2. Budynki naziemne | 18
  - A.4.3. Piece gospodarcze | 20
  - A.4.4. Paleniska | 21
  - A.4.5. Jamy gospodarcze | 22
  - A.4.6. Dołki posłupowe | 22
  - A.4.7. Zagadnienie zagrody | 23
- A.5. Źródła ruchome | 24
  - A.5.1. Ceramika naczyniowa | 24
    - A.5.1.1. Metody opracowania ceramiki naczyniowej | 24
    - A.5.1.2. Typologia naczyń | 24
    - A.5.1.3. Zdobnictwo naczyń | 33
    - A.5.1.4. Mikromorfologia naczyń | 37
    - A.5.1.5. Ogólne cechy techniczne naczyń ręcznie lepionych | 39
    - A.5.1.6. Stylistyka ceramiki naczyniowej | 40
  - A.5.2. Detale stroju | 41
    - A.5.2.1. Zapinki | 41
    - A.5.2.2. Paciorki szklane | 42
  - A.5.3. Elementy uzbrojenia | 44
    - A.5.3.1. Grot broni drzewcowej | 44
  - A.5.4. Pozostałości po rękodzielnictwie i przetwórczości przydomowej | 44
    - A.5.4.1. Narzędzia związane z włókiennictwem | 44
      - A.5.4.1.1. Przędzaki | 44
      - A.5.4.1.2. Ciężarki tkackie | 45
    - A.5.4.2. Narzędzia kamienne związane z przetwórstwem płodów rolnych | 45
      - A.5.4.2.1. Żarna nieckowate | 45
      - A.5.4.2.2. Żarna rotacyjne | 45
    - A.5.4.3. Narzędzia i przedmioty codziennego użytku | 46
      - A.5.4.3.1. Noże | 46
      - A.5.4.3.2. Osełki | 46
    - A.5.4.4. Metalowe przedmioty o nieokreślonej funkcji | 46
    - A.5.4.5. Pozostałości po wytopie żelaza | 46
    - A.5.4.6. Obróbka bursztynu | 47
  - A.5.5. Importy | 47
- A.6. Chronologia osady | 48
- A.7. Rozplanowanie i charakter osady | 51
- A.8. Podstawy gospodarcze | 57



<b>B. Osada w Dębczynie, stanowisko 6, na tle skupiska osadniczego grupy dębczyńskiej w dorzeczu środkowej Parsęty</b>	<b>  61</b>
<b>C. Nadparsęckie skupisko osadnicze grupy dębczyńskiej na tle sytuacji osadniczej i kulturowej Pomorza Zachodniego i Przedniego</b>	<b>  67</b>
C.1. Stan badań	66
C.2. Główne kierunki przemian osadniczych i kulturowych na Pomorzu Zachodnim i Przednim	70
<b>D. Próba interpretacji przemian osadniczych i kulturowych na Pomorzu Zachodnim i Przednim u schyłku starożytności</b>	<b>  89</b>
<b>Zakończenie</b>	<b>  101</b>
<b>Załączniki</b>	<b>  103</b>
<b>Tablice</b>	<b>  145</b>
<b>Literatura</b>	<b>  219</b>
<b>Streszczenie</b>	<b>  231</b>
<b>Zusammenfassung</b> Die Siedlung von Dębczyno, Kr. Białogard, Fpl. 6. Studien zu Besiedlungs- und Kulturwandlungsprozessen in Vor- und Westpommern am Ende des Altertums	<b>  234</b>
<b>Dębczyno, pow. Białogard, stanowisko 6 – katalog obiektów</b>	<b>  237</b>

## WPROWADZENIE

Zespół archeologów z Instytutu Prahistorii (dawniej: Katedry Archeologii) Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, działający pod auspicjami prof. dra hab. Jana Żaka, zainteresował się problematyką schyłku starożytności na Pomorzu Zachodnim z kilku powodów. Po zakończeniu badań nad osadnictwem wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce, w rejonie jezior kórnicko-zaniemyskich, badacze zajęli się rozległą problematyką etnogenezy Słowian. Jednym z podstawowych postulatów formułowanych dla tych badań było pozyskanie nowych informacji archeologicznych. W związku z tym uwagę zwrócono na Pomorze Zachodnie (teren wyjątkowy dla tej problematyki z wielu względów), dążąc do wyjaśnienia różnych aspektów oblicza kulturowego tego obszaru, szczególnie relacji między starożytnością a wczesnym średniowieczem, a także udziału w tym procesie tradycji skandynawskich i zachodnioeuropejskich. Badania rozpoczęto od weryfikacji szeregu stanowisk pochodzących z końca starożytności, znanych z odkryć dokonanych jeszcze przed 1945 r. Prace były wspierane przez służby konserwatorskie z Koszalina. Prowadził je w terenie Czesław Strzyżewski z UAM w Poznaniu wraz z zespołem studentów (F.J. Lachowicz 1973, s. 61–62; H. Machajewski 2014a, s. 46–47). Do badań wytypowano dorzecze środkowej Parsęty w rejonie Białogardu. Natrafiono tam bowiem na dalszą część cmentarzyska pochodzącego z III–V w., znanego już z odkryć dokonanych w latach trzydziestych XX w. (Dębczynno, stanowisko 2). Obok cmentarzyska odkryto rozległą osadę z tego samego okresu (Dębczynno, stanowisko 3). Natomiast w sąsiedztwie znajdowały się miejsca, w których odkryto skarby o tradycji skandynawskiej pochodzące ze schyłku starożytności (Karlino, Piotrowice, Świolino) i drobne znaleziska złotych solidów (Laski). Tam też zlokalizowano grodzisko wczesnośredniowiecz-

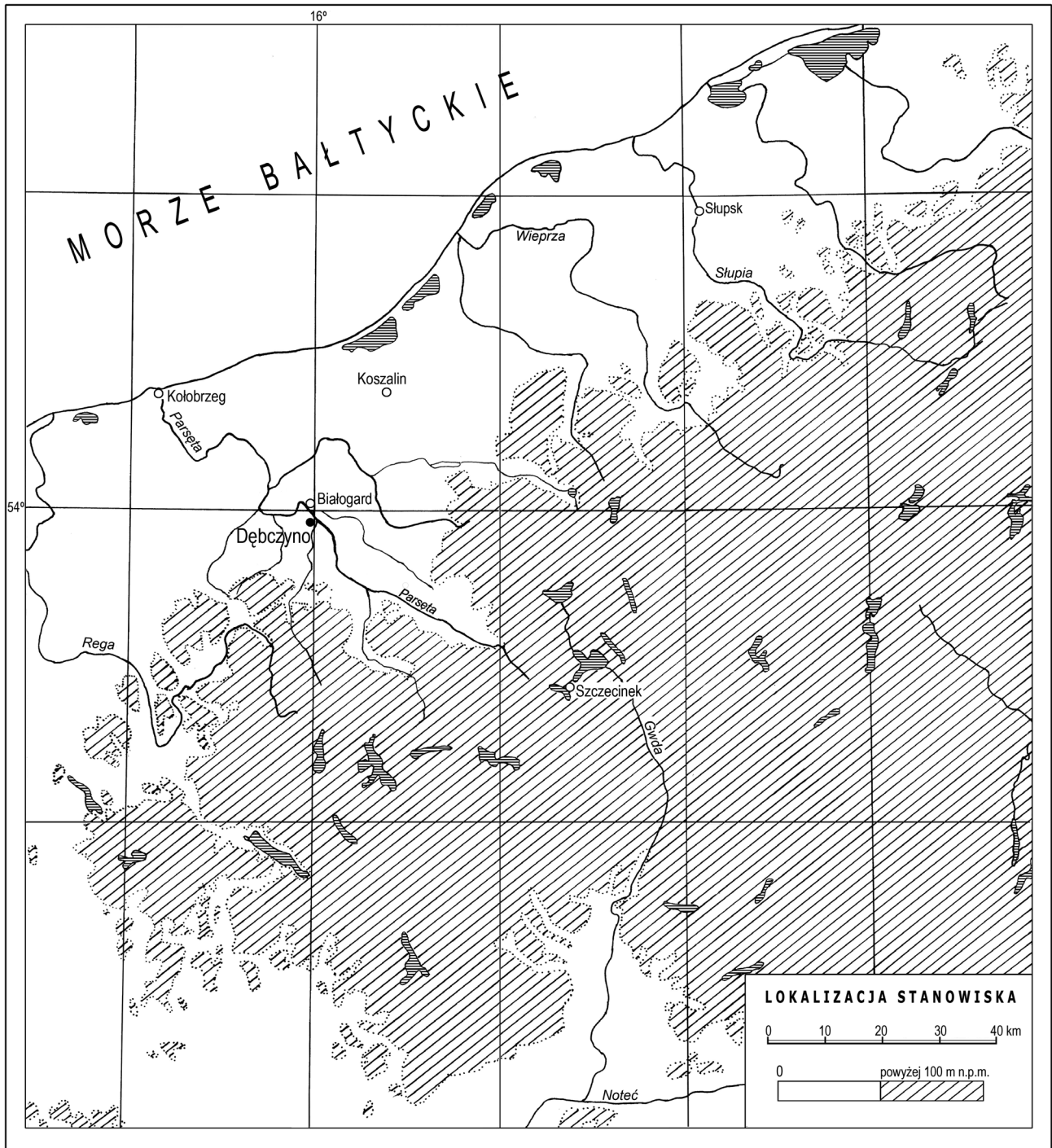
ne (Białogard, stanowisko 1) o wyjątkowo wczesnej metryce. A zatem rejon ten dla rzeczony problematyki spełniał, przynajmniej w aspekcie źródłowym, wymagane oczekiwania.

Jednocześnie w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. na Pomorzu Zachodnim penetrowano jeszcze inne skupiska osadnicze, znajdujące się w dorzeczu Wieprzy, Łupawy i Łeby, dążąc do stworzenia bazy porównawczej dla rejonu środkowonadparsęckiego.

Podobne cele poznawcze przyświecały nieco wcześniej archeologom z Muzeum Narodowego w Szczecinie (Władysławowi Filipowiakowi, Ryszardowi Wołągiewiczowi), badającym w latach sześćdziesiątych XX w. dorzecze dolnej Regi w rejonie Lubieszewa, w powiecie gryfickim.

Kwestionariusz pytań wiązany na Pomorzu Zachodnim z problematyką schyłku starożytności sukcesywnie rozbudowywano. Z pewnością wpływ na taki stan rzeczy miały wyjątkowo dynamicznie rozwijające się wówczas w Polsce badania nad okresem wpływów rzymskich i wczesną fazą okresu wędrówek ludów, a także nad pomorskim wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym w dorzeczu Parsęty, prowadzone przez Władysława Łosińskiego z Oddziału Poznańskiego Polskiej Akademii Nauk. Wyniki tych prac stawały się dla rzeczony problematyki również wyjątkowym ogniwem poznawczym, a dorzecze Parsęty, zwłaszcza w latach siedemdziesiątych XX w., było jednym z największych w Polsce terenów prac wykopaliskowych.

Prowadzenie prac archeologicznych na Pomorzu Zachodnim było możliwe dzięki uruchomieniu w latach siedemdziesiątych XX w. kilku źródeł finansowania badań (np. problemy resortowe R. III. 6; R. III. 4), a także dynamicznego rozwoju na uczelniach kierunku archeologii zapewniającej w nich udział studentów.



Ryc. 1. Dębczyno, pow. Białogard, stan. 6, lokalizacja osady

W pracach archeologicznych prowadzonych na Pomorzu Zachodnim w latach 1970–1995 uczestniczyli pracownicy i studenci z UAM w Poznaniu, incydentalnie z uniwersytetu w Kilonii. Od 1972 r. również brałem udział w tych badaniach, najpierw jako student, później jako pracownik UAM. Niemal od samego początku współpracowałem z Czesławem Strzyżewskim, Eugeniuszem „Gwidonem” Wilgockim, Andrzejem Sikorskim, później z Andrzejem Krzyszowskim, Michałem Brzostowiczem, Bogdanem Walkiewiczem, Tomaszem Kasprowiczem, Maciejem Kaczmarkiem i Bartłomiejem Rogalskim. Serdecznie im dziękuję za tę współpracę. Wymienienie wszystkich uczestników badań jest tu niemożliwe. Jako osoba odpowiedzialna za prace w latach 1976–1995 składam jednak wszystkim serdeczne podziękowania, zwłaszcza grupie archeologów pracującej na wykopaliskach w wyjątkowo trudnych czasach (w latach 1980–1986). Dla wielu z nas „wyjazd na Pomorze”, a autor tej książki jest tego przykładem, był niepowtarzalną okazją poznania części Polski, znanej dotychczas jedynie w niewielkim stopniu. Pozostał wielki sentyment i wspomnienia. Spotkaliśmy tam

wielu przyjaciół, nawiązaliśmy znajomości, niektóre utrzymujemy do dziś.

Niemal we wszystkich moich wyjazdach na Pomorze towarzyszyła mi Jola, od 1977 r. moja Żona. To dzięki Niej mogłem się spełniać jako archeolog. Dziękuję Jej za to wsparcie.

W przygotowanie tej książki było zaangażowanych wiele osób. Korzystałem z materiałów jeszcze niepublikowanych, znajdujących się w posiadaniu Andrzeja Kasprzaka z muzeum w Koszalinie i Bartłomieja Rogalskiego z muzeum w Szczecinie. Czerpałem informacje z archiwum dra Ryszarda Wołągiewicza ze Szczecina i prof. dra hab. Achima Leube z Berlina. Część ilustracyjną pracy wykonała Ewa Pawlak, przy czym tablice XXV–LVI zredagowano w oparciu o ryciny wykonane już wcześniej przez Bolesława Promińskiego i Małgorzatę Gorączniak. Badania specjalistyczne wykonali prof. dr hab. Melania Klichowska z PAN w Poznaniu (oznaczenia archeobotaniczne) i prof. UMK dr hab. Daniel Makowiecki (oznaczenia archeozoologiczne). Składam im serdeczne podziękowania.

Dziękuję Uniwersytetowi Gdańskiemu, gdzie pracuję od 2005 r., za umożliwienie publikacji tej książki.



## A. OSADA

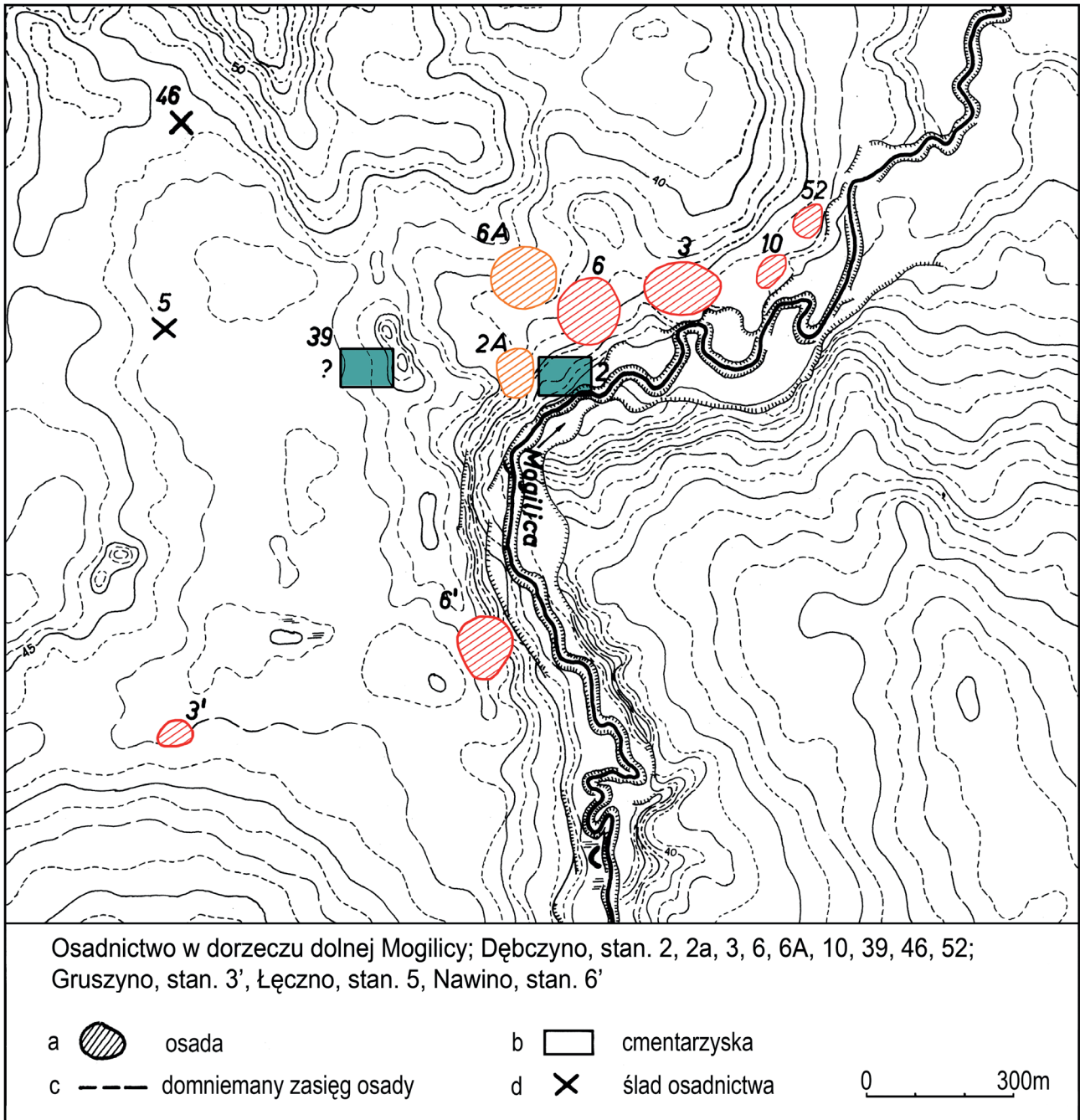
Badania wykopaliskowe na terenie osady w Dębczynie, stanowisko 6, prowadzono w ramach studiów nad obliczem kulturowym Pomorza Zachodniego u schyłku starożytności (H. Machajewski 2014a, s. 44–48). Realizował je zespół Ekspedycji Koszalińskiej Instytutu Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, działający pod naukowymi auspicjami prof. dra hab. Jana Żaka (ryc. 1). Osadę odkryto w 1976 r. podczas penetracji powierzchniowej prowadzonej nad dolną Mogilicą, dopływem Parsęty, w obrębie wyodrębnionego tam skupiska osadniczego grupy dębczyńskiej, składającego się z 12 stanowisk: 8 osad, 2 cmentarzysk, w tym 1 domniemanego, oraz 2 znalezisk o funkcji nieokreślonej (ryc. 2). W roku odkrycia osady podjęto decyzję o rozpoczęciu tam stacjonarnych badań wykopaliskowych, które prowadzono w latach 1976–1979. W efekcie rozpoznano obszar o powierzchni 4725 m<sup>2</sup>, co stanowiło prawdopodobnie około 90% pierwotnego obszaru osady. Osada ta, obok sąsiadującej z nią osady w Dębczynie, stanowisko 3, jest drugą w tym skupisku, rozpoznaną na tak szeroką skalę.

Bazą do ustalenia cech chronologicznych i kulturowych pozostałości po osadzie była ceramika naczyniowa, w niewielkim zakresie metalowe i szklane detale stroju. Znaleziska z tej osady tworzyły jeden z ważniejszych zespołów źródłowych do badań nad grupą dębczyńską i przygotowania przez piszącego te słowa rozprawy doktorskiej (H. Machajewski 1992a; H. Machajewski 1993). Po upływie blisko trzydziestu lat od jej publikacji wartość poczynionych w niej ustaleń nie uległa zasadniczej dezaktualizacji. Zostały one wzbogacone jednak o wyniki nowszych odkryć i badań, prowadzonych przede wszystkim przez arche-

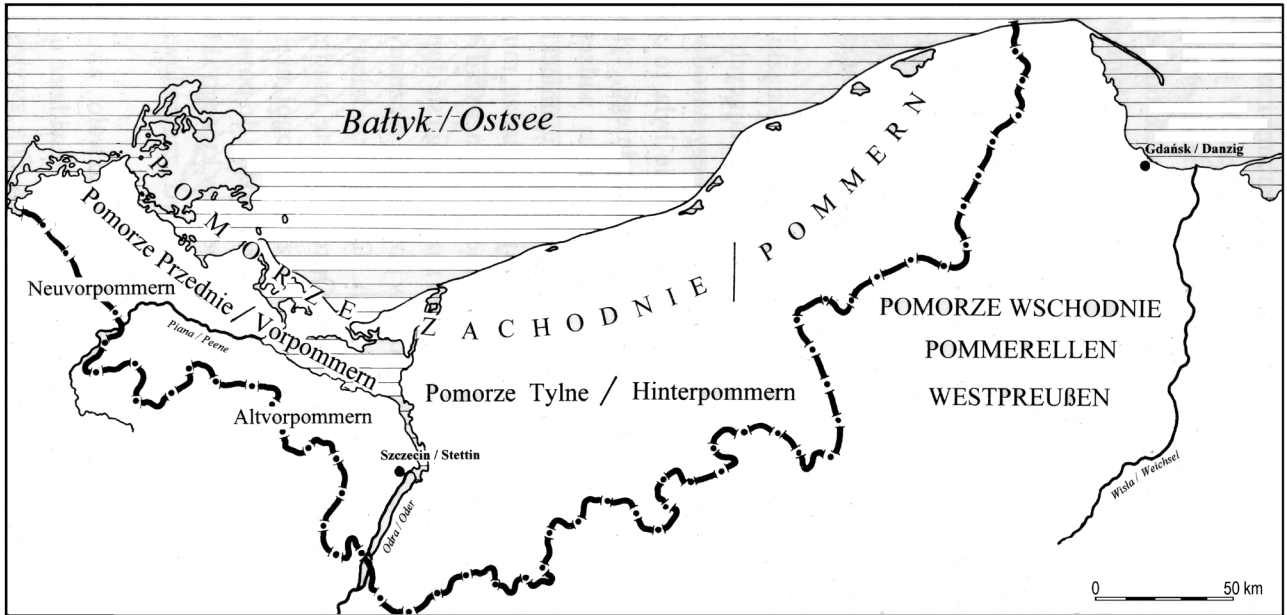
ologów z Polski, Niemiec i Danii. W opracowaniu tym dążono do ujęcia wydzielonych etapów zmienności cech kulturowych osady na szerszym tle porównawczym.

W szeregu ujęć formalnych źródeł archeologicznych pochodzących z osady w Dębczynie, stanowisko 6, będziemy nawiązywać do ustaleń dokonanych w pracy H. Machajewskiego (1992a). Natomiast system chronologii stosowany w tej pracy bazuje na ustaleniach K. Godłowskiego (1970), z jej modyfikacjami wprowadzonymi przez R. Wołągiewicza (1981) i H. Machajewskiego (2006, ryc. 4).

W tym miejscu wyjaśnienia wymaga stosowana w pracy nomenklatura geograficzna ziem pomorskich. W polskiej literaturze pojęcie *Pomorze Zachodnie* odnosi się do terenów między dolną Odrą a dorzeczem Łeby, na południu do terenów położonych na północ od pradoliny Noteci. Termin ten nie znajduje konkordacji z ujęciem w literaturze niemieckiej, w której używa się go (dawniej *Pommern*, dzielone na *Vorpommern* i *Hinterpommern*) dla określenia obszaru między Łebą na wschodzie a Półwyspem Darss na zachodzie (ryc. 3). W niniejszej pracy przyjmujemy, że pojęcie *Pomorze Zachodnie* oznacza teren znajdujący się między dorzeczem Łeby na wschodzie a dorzeczem dolnej Odry na zachodzie, odpowiadający niemieckiemu terminowi *Hinterpommern*, natomiast tereny na zachód od Odry nazywamy Pomorzem Przednim, co odpowiada niemieckiej nazwie *Vorpommern* (por. J.M. Piskorski 1999, s. 7–9, ryc. 2). Jednocześnie stosowany w tytule pracy termin *Pomorze Przednie* odpowiada, na użytek tej rozprawy, jedynie wschodniej części, usytuowanej między dorzeczem Randow/Rędowny i dolną Odrą.



Ryc. 2. Skupisko osadnictwa grupy dębczyńskiej w dorzeczu dolnej Mogilicy: a – osada; b – cmentarzyska; c – domniemany zasięg osady; d – ślad osadnictwa, Dębczyno, stan. 2, 2a, 3, 6, 6A, 10, 39, 46, 52; Gruszyno, stan. 3'; Łęczno, stan. 5; Nawino, stan. 6



Ryc. 3. Polskie i niemieckie nazewnictwo Pomorza Zachodniego i Przedniego (wg J.M. Piskorskiego 1999)

	W. Matthes 1931 Nadlabie	K. Godłowski 1988 Nadlabie	H. Schach- Dörge 1970 Meklemburgia	E. Bakka 1973 Norwegia	U. Lund Hansen 1987 Skandynawia	L. Jørgensen 1989 Bornholm	E. Albrechtsen 1968 Zelandia	R. Woląiewicz 1981 Pomorze	W. Nowakowski 1996 Bałtowie	H. Machajewski 2006 Pomorze Środkowe	H. Machajewski 2018 Pomorze Zachodnie
550				IV	PÓŹNY OKRES GERMAŃSKI						
500		9 (E)	5 (E)	III		8			6 E		
450				II	WCZESNY OKRES GERMAŃSKI	E		E		VII E	IV
400		7-8 (D)	4 (D)	I		7		D	5 D	VI C3/D-D	III
350	III	6 (C3)			C3	6		C3/D			
300	II	4-5 (C2)	2-3 (C2)		C2	5	III		4 C3/D		
250					C1	4	II	C1b-C2	3 C1b-C2	V C1B-C2	II
200	I	3 (C1B) 2 (C1a) 1 (B2/C1)	1 (C1)		C1a	3 2 1	I	C1a	2 B2/C1-C1a	IV B2c-B2/C1 -C1A	I
150					B2/ C1			B2/C1			
								B2	1		

Ryc. 4. Systemy chronologiczne młodszego i późnego okresu rzymskiego oraz okresu wędrówek ludów w basenie Morza Bałtyckiego (oprac. H. Machajewski)



## A.1. LOKALIZACJA

Osada jest położona około 1,3 km na południe od wsi Dębczyno i około 0,75 km na południowy zachód od szosy z Dębczyna do Rogowa, na lewym brzegu rzeki Mogilica (ryc. 1 i 2). Zlokalizowana jest na nieznanym wyniesieniu usytuowanym na terasie nadzalewowej. Teren stanowiska w trakcie prowadzenia prac wykopaliskowych był użytkowany częściowo jako pole uprawne, w części tworzyłygo nieużytki.

## A.2. CHARAKTERYSTYKA ŹRÓDEŁ

Odkryte źródła archeologiczne pochodzą z terenu o powierzchni 4725 m<sup>2</sup>, co stanowi około 90% pierwotnego obszaru osady, zajmującej około 0,5–0,7 ha. Odkryto tam 849 obiektów, 21 540 fragmentów ceramiki. Pobrano 334 próbki dendrologiczne, 17 próbek paleobotanicznych, 113 próbek szczątków kostnych. Wystąpiły liczne bryłki polepy, narzędzia metalowe, krzemienne i kamienne oraz kilka metalowych detali stroju, wyroby ze szkła i żelaza. Śladowo, w różnych częściach stanowiska, odnotowano pozostałości po osadnictwie z okresu neolitu (1 obiekt – osada kultury pucharów lejkowatych), kultury pomorskiej (7 obiektów – osada) i kultury z okresu wczesnego średniowiecza (1 obiekt – osada: XII–XIII w.).

*Warstwa.* Stratygrafia warstw na terenie osady przedstawia się następująco: (a) warstwa I: szarobrunatna próchnica, miąższości 0,20–0,30 m; (b) warstwa II: ciemnobrunatna próchnica, miąższości 0,10–0,30 m; calej: jasnożółty piasek, lekko gliniasty. W obydwu warstwach licznie wystąpił ruchomy materiał archeologiczny, natomiast stałe obiekty archeologiczne zalegały w warstwie II, zazwyczaj w jej spągu, oraz w stropie calca. Warstwa II rozpościerała się niemal na całym badanym obszarze, zdecydowanie o największej miąższości w centralnej części osady. W południowo-wschodniej części osady, w przebiegającej tam silnej erozji próchnicy, miąższość warstwy II była wyjątkowo płytka i wynosiła tylko około 0,10 m.

*Obiekty.* W większości obiektów znajdowało się pierwotne wypełnisko. Występował w nich ruchomy materiał archeologiczny. Tylko w centralnej, południowo-zachodniej i południowo-wschodniej

części osady stwierdzono dwupoziomowe ich układy (paleniska – ziemianki lub paleniska – jamy gospodarcze, tabl. IIa), względnie zazębienie się na niewielkiej przestrzeni trzech sąsiadujących ze sobą ziemianek (tabl. VIII). Liczne skupiska jam postępowych i ich nawarstwianie się wskazują na możliwość częstego przebudowywania lub naprawiania obiektów. Poza skupiskami palenisk nie odnotowuje się obiektów związanych z wysoko wyspecjalizowaną działalnością gospodarczą. Można zakładać, przy uwzględnieniu śladowych pozostałości po innych dawnych kulturach odkrytych na tym stanowisku, że liczba około 840 obiektów odzwierciedla zachowane ślady przede wszystkim po osadzie ludności grupy dębczyńskiej.

## A.3. METODY BADAŃ

Prace terenowe prowadzono systemem ręcznie odkrywanych pozostałości po dawnym osadnictwie. Ryciny wykonywano w skali 1:20, początkowo techniką kolorowania, później ujednoliconym systemem legendy ołówkowej. Pobierano różnego rodzaju próbki, jakkolwiek stan zachowania szczątków osteologicznych, drewna i szczątków roślin był bardzo zły.

## A.4. ŹRÓDŁA NIERUCHOME

W oparciu o wyniki analizy materiału archeologicznego, rozplanowania obiektów stałych i stratygrafii z osadą grupy dębczyńskiej łączy się 840 obiektów. W grupie tej wydzielono: (a) ziemianki – 32 obiekty; (b) piece gospodarcze – 3 obiekty; (c) paleniska – 138 obiektów; (d) jamy gospodarcze – 53 obiekty; (f) jamy postępowe – 615 obiektów. Z różnych układów tych jam wydzielono 18 budynków naziemnych wolno stojących (obiekty 20, 29, 34, 39, 40, 44, 55, 65, 66, 67, 79, 86, 91, 175/A, 201, 223, 224, 225) i 4 budynki naziemne konstrukcyjnie powiązane z ziemiankami (obiekty 25/A, 30/A, 31/A, 121/D), 14 konstrukcji słupowych stanowiących różnego rodzaju pozostałości po ścianach i zadarszeniach rozpościeranych nad ziemiankami (przy obiektach 6, 23, 25, 30, 31, 36, 49, 82, 84, 96, 121, 131, 147, 157). Oddziaływanie na obiekty czynników podepozycyjnych niejednokrotnie sprawiło, że

ich stan w chwili archeologicznego dokumentowania uległ już zniekształceniu. Niemniej jednak, jeśli uwzględnimy powtarzalność dokumentowanych cech, możemy założyć, że wydzielone liczebności obiektów budowanych w osadzie mogą być zbliżone do stanu pierwotnego.

#### A.4.1. Ziemianki

Wydzielenie ziemianek na terenie osady jest, wbrew pozorom, zadaniem złożonym, wymagającym przyjęcia odpowiednich kryteriów (por. K. Godłowski 1969, s. 318–322; A. Leube 1992, s. 130–146; J. Schuster 2004, s. 41–49; A. Michałowski 2011, s. 90–138; J. Skowron 2014, s. 84–132). W grupie dębczyńskiej przyjęto kryterium wielkości jamy, nie mniejszej niż 7 m<sup>2</sup>, oraz konstrukcji naziemnej dającej wyobrażenie o sposobach budowy zadaszzenia obiektu.

Jako domostwa zagłębione w grunt uznano 32 obiekty (5, 6, 11, 12, 14, 15, 18, 23, 25, 30, 31, 36, 47, 49, 50, 68, 82, 84, 85, 87, 96, 121, 122, 126, 131, 147, 154, 157, 161, 187, 194, 206, tabl. III–XII). Wśród nich, nawiązując do typologii w dorzeczu Parsęty (H. Machajewski 1992a, s. 132–133), w Dębczynie, stanowisko 6, wydzielono trzy typy.

Typ A (obiekty 25, 30, 121) – ziemianki z naziemną konstrukcją słupową otaczającą jamę, połączone z budynkiem naziemnym, lokalizowane na linii N/W – S/E (tabl. V: B; tabl. VI: B; tabl. XI: B). Powierzchnia jamy ziemiankowej, prostokątna z zaokrąglonymi narożnikami, w przekroju trapezowata, wynosiła od 17,6 do 30,1 m<sup>2</sup>, miąższości do 0,8 m. Jama ziemiankowa była wyłożona podłogą kamienną lub glinianą, ułożoną niekiedy (np. obiekty 25 i 30, tabl. V: B i tabl. VI: B) na wbitych w podłoże słupach tworzących założenie podłogi. Wewnątrz znajdowało się palenisko (tabl. VI: B), wyjątkowo – piec gospodarczy (tabl. X: B) lub miejsce dla żarna rotacyjnego (tabl. LVI: 1), a także liczne naczynia gliniane, drobne narzędzia codziennego użytku (tabl. XXXV: 7; tabl. XXXVIII: 11–12). Wokół jam ziemiankowych rozstawiono około 7–10 słupów w różnych odstępach. Ściany stawiano w konstrukcji sumikowo-łątkowej, dach prawdopodobnie na sochę i ślemię. Towarzyszące tym ziemiankom budynki naziemne, konstruowane w systemie jedno- lub dwunawowym, połączone

konstrukcyjnie ze słupami otaczającymi ziemiankę, sytuowano symetrycznie na wprost wejścia do ziemianki lub nieco z boku. Powierzchnia ziemianki wraz z budynkiem naziemnym wynosiła od 32,7 do 45,1 m<sup>2</sup>.

Typ C (obiekty 6, 15, 18, 23, 31, 36, 49, 82, 131, 157) – ziemianki z naziemną konstrukcją słupową otaczającą jamę, lokalizowane w różnych kierunkach, zazwyczaj na linii N/E – S/W (tabl. III: B; tabl. IV: B; tabl. V: A; tabl. VI: A; tabl. IX: A–B; tabl. XII: B). Na linii ścian sytuowano od 7 do 11 słupów, przy czym ustawiano je niekiedy także bezpośrednio po wewnętrznej stronie ściany ziemianki (tabl. IX: B). Ściany stawiano w konstrukcji podobnej do tej, którą stosowano w ziemiankach typu A. Powierzchnia jamy ziemiankowej, prostokątna, rzadziej trapezowata, z zaokrąglonymi narożnikami, wynosiła od 7,48 do 27,6 m<sup>2</sup>, miąższości do 0,6 m. Jama była wyłożona podłogą glinianą lub kamienno-glinianą, przy ścianie szczytowej sytuowano palenisko (tabl. V: A; tabl. VII: A). W ziemiankach odkryto drobne narzędzia codziennego użytku, naczynia gliniane (np. tabl. XXIX: 1–7; tabl. XLI: 1–4). Uwagę zwraca ziemianka (obiekt 157; tabl. XII: B), w sąsiedztwie której znajdowała się jama wypełniona spalenizną, z jednej strony osłonięta, a obok niej – paleniska, będące prawdopodobnie miejscem działalności rękodzielniczej. Powierzchnia ziemianki (wraz z terenem przy ziemiance wyznaczonym konstrukcją słupową) wynosiła od 17,0 do 36 m<sup>2</sup>.

Typ D (obiekty 5, 11, 12, 14, 47, 50, 68, 84, 85, 87, 96, 122, 126, 147, 154, 161, 187, 194, 206) – ziemianki o naziemnej konstrukcji słupowej umieszczonej bezpośrednio po zewnętrznej lub wewnętrznej stronie ścian jamy ziemiankowej, lokalizowane zazwyczaj na linii N/E – S/W (tabl. III: A; tabl. IV: A; tabl. VII: A; tabl. VIII; tabl. X: A; tabl. XI: A; tabl. XII: A). Powierzchnia jamy ziemiankowej, prostokątna, rzadziej trapezowata, wynosiła od 11,9 do 25,2 m<sup>2</sup>, najczęściej od 18 do 19 m<sup>2</sup>, miąższości do 0,7 m. Jama była wyłożona podłogą glinianą lub kamienno-glinianą. Uwagę zwracają trzy sąsiadujące ze sobą ziemianki (obiekty 47, 50, 68, tabl. VIII), w których na wbitych w podłoże słupach, stanowiących założenie konstrukcyjne podłogi, rozmieszczono faszynę (?), a następnie ułożono warstwę gliny. Wewnątrz ziemianek znajdowały się paleniska (tabl. VII: A; tabl. VIII;

tabl. X: A), niekiedy jamy gospodarcze (tabl. XI: A), a także naczynia gliniane (tabl. XLII: 1–24), drobne narzędzia codziennego użytku, wyjątkowo metalowe detale stroju i przedmioty importowane (tabl. XLIII: 1–10).

Ziemianki z Dębczyna, na tle innych obiektów tego typu na Niżu Europejskim, należą do typowych dla ówczesnego budownictwa. Pierwotnie większość z nich była wsparta na 6 (np. tabl. IX: B), względnie 10 lub nawet 12 słupach (np. tabl. VI: B). Później ich liczba mogła ulec zwiększeniu w efekcie przeprowadzanych napraw i przebudowań. Wielkość jam ziemiankowych przypomina znane z innych terenów obiekty tego typu (por. Z. Kobyliński 1988, s. 30–43; J. Schuster 2004, Taf. 32–38; M. Fiedler, E. Schultze 2004, s. 299–304; A. Leube 2009, s. 132–133; A. Michałowski 2011, s. 118–122; A. Ostasz 2015, s. 77–78). W Dębczynie średnia wielkość jamy w ziemiankach typu A wynosiła około 22 m<sup>2</sup>, w ziemiankach typu C – około 19 m<sup>2</sup>, chociaż w grupie tej wystąpiły dwie jamy (obiekty 6, 18) o powierzchni poniżej 10 m<sup>2</sup>, a w ziemiankach typu D – około 20 m<sup>2</sup>.

Wśród najczęściej spotykanych w Dębczynie ziemianek typu D mogły znajdować się obiekty, przy których zadaszenie było wsparte jedynie na dwóch lub czterech słupach podtrzymujących tylko ślemię. Tym samym dach pozostawał bardzo nisko opuszczony (np. tabl. X: A; por. J. Tejral 1998, s. 202–207, Abb. 23: 1; A. Leube 2009, s. 144–145; A. Michałowski 2011, s. 102–115). We wszystkich ziemiankach znajdowały się paleniska, wyjątkowo – jamy i piece gospodarcze. Niektóre z ziemianek (obiekty 122, 154, 161) sytuowano w sąsiedztwie niewielkich skupień palenisk, co może wskazywać na ich powiązania funkcjonalne (tabl. IIa).

W Dębczynie uwagę zwracają trzy ziemianki typu A z towarzyszącymi im budynkami naziemnymi (tabl. V: B; tabl. VI: B; tabl. XI: B). Obiekty te, na co wskazuje ich stratygrafia i podobieństwo wypełnisk jam posłupowych, stawiano zapewne równocześnie, tworząc niemal od początku bardziej rozbudowaną, w porównaniu z pozostałymi obiektami tworzącymi zabudowę osady, formę gospodarstwa domowego, jakim mogła być zagroda. W ich sąsiedztwie lokowano inne niewielkie budynki naziemne (np. obiekt 30 i obiekt 65 – budynek typu B, spichlerz ?) oraz jamy gospodarcze (np. obiekt 30 i obiekt 30/B – jama gospodarcza, tabl. IIa; por.

H. Machajewski 1984, s. 51; H. Machajewski 2014b, s. 120–121). Na Pomorzu ziemianki połączone z budynkami naziemnymi wystąpiły w skupisku dębczyńskim także na obszarze osady na stanowisku 3 (obiekt 89) oraz na terenie osady grupy dębczyńskiej w Lubieszewie (H. Machajewski 2019a, s. 304, Fig. 7: 1). Idea podobnego łączenia tych obiektów była spotykana w północnej Brandenburgii, przy czym łączono tam niekiedy budynki naziemne z ich apsydalnymi przybudówkami (por. E. Schultze 1990, s. 38–40, Abb. 2, 5; G. Domański 1997, s. 221–224; J. Skowron 2014, s. 138–140), zaś na Niżu Polskim (np. Olewin, stanowisko 1) ziemiankę połączono z apsydowym budynkiem słupowym (J. Skowron 2014, s. 139, ryc. 83: 2).

Ziemianki w Dębczynie pełniące funkcje mieszkalne i mieszkalno-gospodarcze sytuowano wokół niewielkiego placu, wyznaczając nimi w sposób zasadniczy okolicowy układ zabudowy tworzącej osadę (tabl. IIa).

#### A.4.2. Budynki naziemne

Wyznaczono zarysy przynajmniej 22 budynków (obiekty 20, 29, 34, 39, 40, 44, 55, 65, 66, 67, 79, 86, 91, 175/A, 201, 223, 224, 225). Do tej grupy włączono także budynki naziemne towarzyszące ziemiankom (obiekty 25/A, 30/A, 31/A, 121/D). Wyróżnienie budynków przeprowadzono arbitralnie, kierując się układem formalnym dołków posłupowych, podobieństwem ich wypełnisk, domniemaną funkcją, incydentalnie stratygrafia. Nawiązując do podziału tych obiektów w dorzeczu Parsęty (H. Machajewski 1992a, s. 133), wydzielono trzy typy budynków naziemnych.

Typ A (obiekty 20, 25/A, 29, 30/A, 31/A, 34, 39, 44, 55, 79, 121/D, 224) – budynki o powierzchni od 10,0 do 21,8 m<sup>2</sup>, kształtu prostokątnego, wyjątkowo w kształcie łodzi (obiekt 44, tabl. XIV), prostokąta z półokrągłą ścianą szczytową (apsydalną ?; obiekt 29, tabl. XIII; obiekt 86, tabl. XV). Stawiano je w konstrukcji wspartej na 7–17 słupach tworzących układy jednonawowe, wyjątkowo dwunawowe (obiekt 30/A, tabl. VI; obiekt 79, tabl. XIV). Wejście do budynku znajdowało się w jego narożniku (obiekty 34, 39, tabl. XIII), niekiedy w ścianie szczytowej lub przy dłuższym boku; zaznaczano je na zewnątrz podcieniem (obiekt 29, tabl. XIII).

Konstrukcja ścian była sumikowo-łatkowa, dachu – najczęściej na sochę i ślemię.

Typ B (obiekty 40, 65, 66, 67, 86, 91, 175/A, 223, 225) – budynki o powierzchni od 2,4 do 9 m<sup>2</sup>, kwadratowe, rzadziej prostokątne (obiekt 40, tabl. XIII; obiekty 65, 66, 67, tabl. XIV; obiekty 175/A, 223, 225, tabl. XV). Stawiano je w konstrukcji wspartej zazwyczaj na 4, rzadziej na 5 i 9 słupach. Konstrukcja ścian była podobna do spotykanych w budynkach typu A, jakkolwiek nie można wykluczyć możliwości ich wyplatania (por. A. Michałowski 2011, s. 74–76). Uwagę zwraca obiekt 225 (ar 194/A), wsparty na 4 słupach i 1 umieszczonym centralnie wewnątrz budynku, zapewne kluczowym dla wsparcia zadaszenia (tabl. IIa).

Typ C (obiekt 201) – budynek o powierzchni 80,5 m<sup>2</sup>, prostokątny, wsparty na 58 słupach (tabl. XVI). Składał się z dwóch funkcjonalnie połączonych segmentów o powierzchni odpowiednio 50,8 m<sup>2</sup> i 30,5 m<sup>2</sup>. Pierwszy segment to budynek użytkowy składający się z dwóch połączonych pomieszczeń, każde o powierzchni około 25 m<sup>2</sup>, z wejściem znajdującym się w narożniku dłuższej ściany, z zaznaczonym na zewnątrz charakterystycznym podcieniem. Segment wyznaczają słupy o średnicy powyżej 0,70 m. Drugi segment to otoczenie budynku, gdzie w odległości około 1 m od jego ściany umieszczono podpory w celu zachowania stabilności i odciążania nacisku dachu na słupy ścian nośnych. Segment wyznaczają słupy o średnicy od około 0,2 do 0,4 m. Konstrukcja ścian nośnych pierwszego segmentu – budynku – była zapewne sumikowo-łatkowa, być może w niektórych odcinkach także plecionkowa (por. J. Skowron 2014, s. 138). Natomiast dach zbudowano w technice na sochę i ślemię, przy czym w pierwszym segmencie, na wysokości ściany dzielącej budynek na dwa pomieszczenia, znajdowała się zapewne rama, inaczej krokwiowa więźba dachowa, umożliwiająca połączenie dwóch długich belek ślemowych dachu spoczywającego nad pierwszym i drugim pomieszczeniem pierwszego segmentu domu (por. H. Machajewski 2014b, s. 119). Budynek ten nawiązuje do konstrukcji dwunawowych. W jednym z pomieszczeń pierwszego segmentu znajdował się piec gospodarczy (obiekt 200), a obok niego dwie jamy ze spaleniżną (obiekty 205, 222).

Budynki naziemne przypominają – formą i rozwiązaniami konstrukcyjnymi – obiekty zna-

ne z innych osad spotykanych na Nizinie Europejskiej u schyłku starożytności. Liczba zrekonstruowanych obiektów i ich rozmieszczenie na terenie osady sugerują, że stanowiły one, obok ziemianek, ważny element wyznaczający formę jej zabudowy. Większość z nich pełniła funkcje gospodarcze lub mieszkalno-gospodarcze (por. G. Domański 1998, s. 217–225; A. Leube 2009, s. 110–131; A. Michałowski 2011, s. 235; H. Machajewski, J. Rozen 2016, s. 49–50). Próba wyjaśnienia wszystkich rozwiązań konstrukcyjnych zastosowanych przy wznoszeniu tych budynków, przy uwzględnieniu faktu, że nie ustalono przynależności znaczącej liczby dołków posłupowych do konkretnych obiektów, mieści się w sferze działań o zbyt wielu niewiadomych.

W grupie 22 budynków najczęściej występowały obiekty typu A. Ich powierzchnia użytkowa wynosiła od 10 do 21,8 m<sup>2</sup>. Obok obiektów prostokątnych, jedno- i rzadziej dwunawowych, z wejściem umieszczonym zazwyczaj w narożniku domu (obiekty 20, 39, 34, tabl. XIII; obiekty 55, 79, tabl. XIV), spotykano obiekty prostokątne z jednym krótszym, nieco zaokrąglonym bokiem (apsydą ?) i wejściem zlokalizowanym wzdłuż dłuższej ściany. Budynki te przypominają obiekty spotykane na terenie Brandenburgii i południowo-wschodniej Meklemburgii (A. Leube 1973, s. 57–70; G. Domański 1998, s. 223, Abb. 6; G. Domański 2010, s. 35; J. Schuster 2004, s. 40, Abb. 13–14; A. Leube 2009, s. 110–131). Uwagę zwraca niewielki budynek (9 m<sup>2</sup>) zbudowany na planie łodzi, wsparty na 9 słupach (obiekt 44, tabl. XIV). Idea podobnych założeń, odnosząca się do znacznie większych obiektów, spotykana jest często na Jutlandii (por. H.J. Nüsse 2014, s. 179, Abb. 184).

Większość budynków typu A stanowi ważny element zabudowy tworzącej osadę, szczególnie przy wyznaczaniu jej placu (tabl. IIa). Zauważa się to zwłaszcza w północno-zachodniej i północno-wschodniej części osady, pozbawionej ziemianek zastąpionych tam właśnie budynkami naziemnymi.

Z kolei budynki typu B, o powierzchni od 2,4 do 9 m<sup>2</sup>, wsparte na 4, rzadziej na 5–9 słupach, gospodarcze, pełniące zapewne funkcję suszarni lub magazynu (spichlerze ?; obiekt 66, tabl. XIV; obiekty 67, 86, 175/A, 223, tabl. XV), były rozmieszczone w różnych częściach osady, niekiedy na jej obrzeżach, nierzadko w pobliżu ziemianek (tabl. IIa). Należą do często spotykanych na terenie

osad nie tylko u schyłku starożytności (J. Schuster 2004, s. 269–273; A. Leube 2009, s. 176–177, Abb. 130–131; A. Michałowski 2011, s. 206–210; J. Rodzińska-Nowak 2012, s. 127; J. Skowron 2014, s. 118–121). Ich wielkość w Dębczynie, w porównaniu z podobnymi obiektami spotykanymi w innych osadach, jest nieco mniejsza (por. A. Michałowski 2011, s. 206–210).

Zupełnie odmienną budowlą był budynek typu C, odosobniony w swojej formie, o powierzchni około 80,5 m<sup>2</sup>, wsparty na 58 słupach, dwusegmentowy (część użytkowa i część wspierająca dach), dwunawowy (dwuczęściowy podział części użytkowej), zlokalizowany w linii okolicy sięgającej pradoliny Mogilicy (tabl. IIa). Jego konstrukcja przypomina założenia budowlane stosowane przy budowie długich domów dwunawowych, spotykanych na terenie niemal całego europejskiego *Barbaricum* u schyłku starożytności, najczęściej na obszarze Brandenburgii i Meklemburgii, a jego powierzchnia odpowiada obiektom średniej wielkości (J. Schuster 2004, s. 249–264; A. Leube 2009, s. 118–119; A. Michałowski 2011, s. 211–213; H.J. Nüsse 2014, s. 103–104, Abb. 97). Zastosowane rozwiązania są tu podobne do tych, które wykorzystano przy budowie budynków na terenie osady w Leyerhof i Siemersdorf, Lkr. Nordvorpommern (por. C. Lübke 2005, w. 109, Abb. 2; L. Saalow 2005, s. 113, Abb. 2; A. Leube 2009, s. 118, Abb. 79). Jednak sposób jego rozplanowania, w porównaniu z obiektami dwunawowymi, był nieco zindywidualizowany (por. J. Schuster 2004, s. 249–251; A. Michałowski 2011, s. 215). W Dębczynie przejawia się to w lokalizacji wejścia umieszczonego w narożniku domu, w budowie prostych szczytów i postawieniu wsporników dachu w odległości około 1,0 m od ścian budynku (tabl. XVI). Nieczęsto też umieszczano we wnętrzu piece gospodarcze (por. A. Leube 2011, s. 95, Abb. 3). Niektóre z tych rozwiązań zastosowano przy budowie długich domów dwunawowych wzniesionych na obszarze sąsiedniej osady w Dębczynie, stanowisko 3 (H. Machajewski 1992a, s. 232, tabl. XLIV). Trudno zakładać, mimo wzniesienia w obydwu osadach dębczyńskich tylko pojedynczych obiektów tego typu, że idea budowy takiego obiektu wywodziła się z jakichś obcych wzorców, nieznanymi wcześniej na Pomorzu (por. K. Przewoźna 1972, s. 163–277; A. Michałowski 2007, s. 555–577). Zastanawia jednak fakt, dla-

czego w obu osadach zbudowano tylko pojedyncze domy tego typu.

Funkcja budynku w Dębczynie sprowadza się do supozycji o jego przeznaczeniu mieszkalno-gospodarczym. Przemawia za tym wielkość, przynajmniej jednego z pomieszczeń użytkowych (około 25 m<sup>2</sup>), porównywalna z wielkością większości ziemianek. Niewykluczone jednocześnie, że piec gospodarczy umieszczony w jednym z pomieszczeń (a pieców nie było wiele w osadzie), służył nie tylko społeczności zamieszkującej ów budynek.

#### A.4.3. Piece gospodarcze

W Dębczynie odkryto tylko 3 piece gospodarcze (obiekty 121/B, 195, 200, tabl. XI; tabl. XVII). Jeden z nich znajdował się w ziemiance (obiekt 121/B), drugi w budynku naziemnym typu C (obiekt 200), trzeci był obiektem wolno stojącym (obiekt 195), zbudowanym nieopodal ziemianki (obiekt 194; por. H. Machajewski 1992a, s. 133–134).

Piece konstruowano w podobny sposób. Budowano je na planie prostokąta o wymiarach 1,42 × 1,10 m, 2,7 × 1,6 m lub 1,95 × 1,8 m, osadzając obiekt w humusie pierwotnym na głębokości do około 0,5 m. Spąg pieca wykładano drobnymi kamieniami (obiekt 195) lub wylepiano jedynie gliną (obiekt 195). Ściany, sięgające wysokości około 0,4 m, budowano z płaskich kamieni osadzanych w glinie. Piec nakrywała kopuła wykonana z gliny i drewna. Na jego krótszym boku znajdował się otwór wsadowy, a obok – jamy służące do gromadzenia popiołu pochodzącego z pieca (obiekt 200, tabl. XVII). Piece o podobnej konstrukcji były często spotykane na terenie barbarzyńskiej Europy (por. J. Schuster 2004, Taf. 44–46; A. Leube 2009, s. 162, Abb. 123).

Funkcje pieców pozostają niejasne. Brak w nich pozostałości związanych z procesem wypalania wapna lub otrzymywania innych surowców wykorzystywanych w gospodarce (np. w metalurgii). Umieszczanie pieców w pomieszczeniach zamkniętych (nieosiąganie w nich szczególnie wysokiej temperatury) wskazuje na funkcję związaną z przygotowywaniem pożywienia (por. J. Pyrgała 1972, s. 229–254; J. Skowron 2014, s. 62–64).



**Dr hab. Henryk Machajewski** (ur. 1952), profesor Uniwersytetu Gdańskiego, pracownik w Instytucie Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego. Specjalizuje się w problematyce okresu przedrzymskiego, rzymskiego i wędrówek ludów na terenie Barbaricum, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki w strefie nadbałtyckiej. Nieobce są mu zagadnienia średniowiecznych miast wielkopolskich. Jest autorem 9 książek oraz ponad 200 artykułów, redaktorem lub współredaktorem 11 tomów o kulturze jastorfskiej i przeworskiej, pradziejach Wielkopolski i miastach wielkopolskich. Przez wiele lat kierował ekspedycjami wykopaliskowymi na Pomorzu i w Wielkopolsce.

Jest beneficjentem polskich i międzynarodowych grantów naukowych, a także recenzentem rozpraw doktorskich i habilitacyjnych. Pełni funkcję rzeczoznawcy w specjalności archeologia ustanowioną przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Został laureatem Nagrody im. Ryszarda Wołgiewicza (1996) oraz Nagrody im. profesora Józefa Kostrzewskiego (2013), przyznawanych przez Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich i Instytut Prahistorii UAM za wybitne osiągnięcia naukowe. Uhonorowany złotą i srebrną odznaką „Za opiekę nad zabytkami”.



**Uniwersytet  
Gdański**

Wydawnictwo  
Uniwersytetu  
Gdańskiego

ISBN - 978-83-8206-236-6